

In de architectuur was het modernisme helemaal niet zo modern

Vernieuwende bouwideeën zijn ouder dan beweerd

Architectuurhistorici staren zich blind op helden als Cuypers en Berlage. Terwijl hun voorgangers uit de negentiende eeuw al grote moderniseringën teweegbrachten. door Rixt Hoekstra

STERRENSTOF. HONDERD JAAR MYTHOLOGIE IN DE NEDERLANDSE ARCHITECTUUR door Auke van der Woud. Uitgeverij 010. Rotterdam 2008. 96 pag. € 14,50

V

OOOR

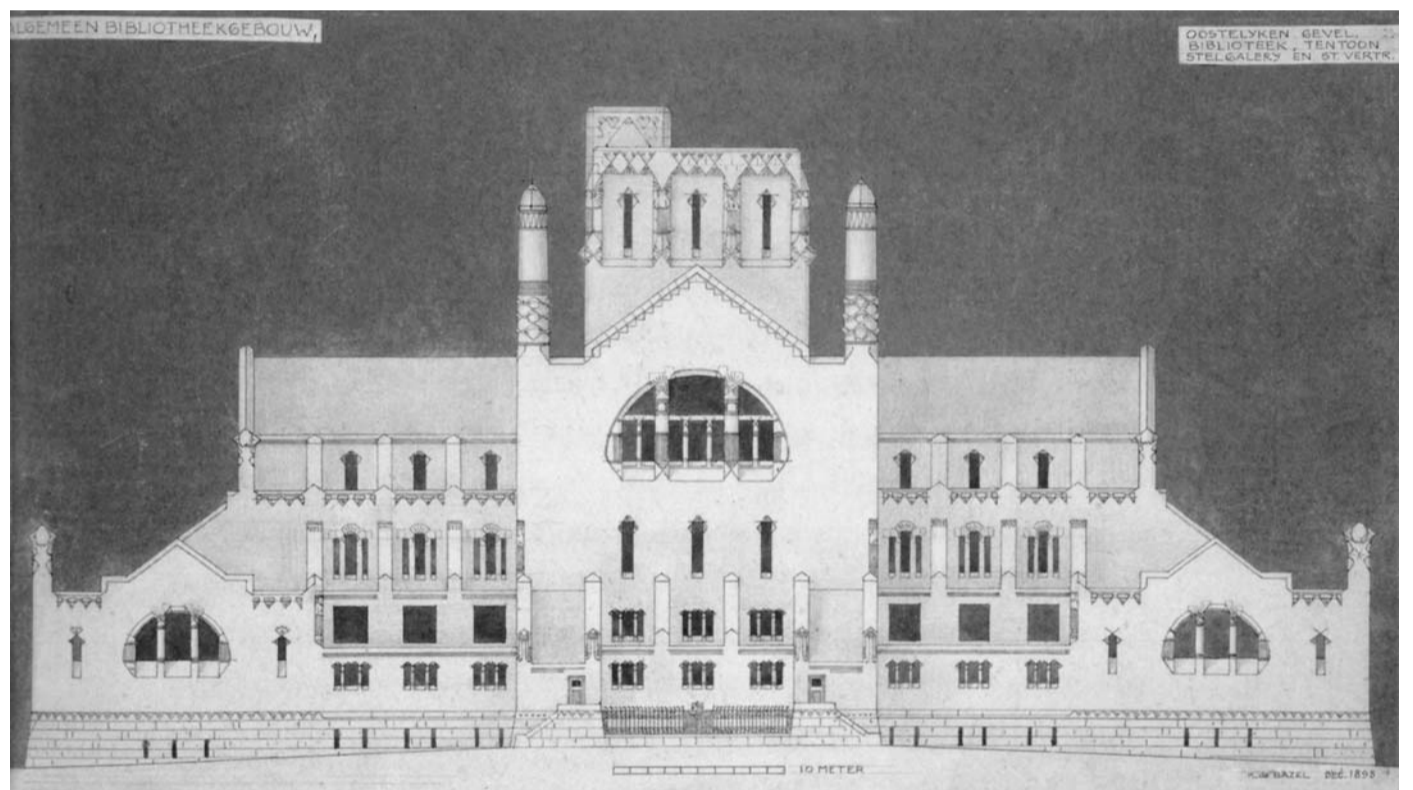
Nederlandse historicus Auke van der Woud, hoogleraar architectuurgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen, al lang geen onbekende meer. Op 62-jarige leeftijd heeft Van der Woud een imposant oeuvre op zijn naam staan, waaronder studies als *Een nieuwe wereld. Het ontstaan van het moderne Nederland* (2007) en *Waarheid en karakter. Het debat over de bouwkunst 1840-1900* (1997). Met verve schreef Van der Woud over thema's als het technologisch moderniseringsproces in de negentiende eeuw en de culturele gevolgen daarvan, over de discussies die architecten destijds in de vakbladen voerden, en over de ruimtelijke inrichting van Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw.

In 2008 voegde hij aan deze indrukwekkende rij een klein, maar hoogst programmatisch boekje toe: *Sterrenstof. Honderd jaar mythologie in de Nederlandse architectuur*. Van der Woud bekritiseert hierin de modernistische geschiedschrijving, die architecten als Cuypers en Berlage aanmerkt als grondleggers van het architectonisch modernisme in Nederland en hen de status toekent van culturele helden.

Deze stellingname roept zowel verbazing als nieuwsgierigheid op. Is anno 2009 niet alles al gezegd over het modernisme, en zeker over het modernisme in de architectuur? Sterker nog, hebben we inmiddels ook niet de postmodernistische discussie overleefd? In *Sterrenstof* werpt Van der Woud zich op als ketter van architectonische dogma's. Neem de Beurs van Berlage: in 1898 werd begonnen met de bouw van deze 'kathedraal van het modernisme', vijf jaar later stond hij er. Tijdgenoten zagen de voltooiing als een gebeurtenis van nationaal belang – op het scharnierpunt van twee eeuwen was de Beurs het meest tastbare bewijs van de komst van een nieuwe tijd. 'Belage is de enige architect in een illustre gezelschap van politieke, economische en culturele zwaargewichten', schreven historici rond 1900.

Belages positie in de culturele canon van Nederland bleef lange tijd onbetwist. Zo schreef de Italiaanse architect Giovanni Fanelli in 1985: 'De Amsterdamse Beurs – zo dacht ook Berlage zelf hierover – is noch een eindpunt, noch een beginpunt, maar een mijlpaal.' Zo'n dertig jaar later neemt Van der Woud radicaal stelling tegen dit beeld: 'Ik ben nooit echt een fan van Berlage geweest. [...] Ik vind zijn vermogen om ruimte te scheppen erg beperkt en de zeggingskracht van zijn architectuur, de expressie van zijn gebouwen, bepaald niet bovenmodaal.'

In deze betwisting van Belages architectonische inzichten gaat het om veel méér dan alleen een smaakverschil. Van

K.P.C. de Bazel, prijsvraagontwerp voor een openbare bibliotheek (1895). Foto uit besproken boek.

der Woud bekritiseert de simpele logica van geschiedschrijvers die de architecten van het fin de siècle kritiekloos neerzetten als degenen die rigoreus braken met de inzichten van vorige generaties. Berlage was volgens deze auteurs weliswaar gevormd in de negentiende eeuw – hij verkende de neostijlen van die tijd en nam ze in zich op – maar voelde toch vooral de behoefte die periode achter zich te laten om zich te richten op de vereisten van de toekomst. Moderniteit is in deze visie een kwestie van een geprivilegieerde enkeling, een pionier die vanuit zijn of haar verlichte horizon in staat is de weg naar voren te wijzen.

Van der Woud gunt het modernisme wel degelijk bestaansrecht. Maar anders dan de standaardgeschiedschrijvers ziet hij deze stijl veeleer als een wapenfeit van de negentiende dan van de twintigste eeuw. De negentiende-eeuwse architectuur was geen decadente verzameling neostijlen, stelt hij, maar juist 'zo gezond als een vis'. Van der Woud wil daarom een pluriformer geschiedbeeld creëren, dat de hegemonie van enkele mythische helden inwisselt voor een brede waaier aan architectonische personages. Vanuit deze

optiek is het volgens hem nog maar de vraag of de 'held' Berlage daadwerkelijk zo'n prominente plaats in de geschiedschrijving verdient. De relatief onbekende Adolf van Gendt, die rond 1900 aan het hoofd stond van een belangrijk architectenbureau dat winkels, villa's en zelfs het Amsterdamse Concertgebouw ontwierp, is misschien minstens zo belangrijk. Kortom, Van der Woud schopt danig

ter van de moderne architectuurgeschiedenis. Die houdt namelijk standaard het midden tussen een pleidooi en een feitelijke historie doordat de auteurs zich volledig plachten te identificeren met hun onderwerp – vaak waren zijzelf architect, of anders academici die zich verbonden voelden met de Moderne Beweging. Ze probeerden in hun boeken te informeren maar vooral ook te overtui-

'Op het scharnierpunt van twee eeuwen was de Beurs van Berlage het meest tastbare bewijs van de komst van een nieuwe tijd.'

tegen de heilige huisjes van de modernistische geschiedschrijving. Op zich is dat niet uniek: over de vraag of de historie vooral moet gaan over grote individuen is al veel gepubliceerd in andere vormen van geschiedschrijving.

Dat dit boek toch zo beladen is, heeft alles te maken met het specifieke karakter

gen. Zo had de vooraanstaande Zwitserse architectuurhistoricus Siegfried Giedion de functie van secretaris van het Congrès International d'Architecture Moderne (CIAM) – het internationale platform voor moderne architecten. Deze positie leverde Giedion een schat aan kennis op, maar resulteerde ook in een spanning die vele

COLOFON

REDACTIE: Trudy Dehuel\RU, Robbert Dijkgraaf\UWA, Albert Heck\U, Theo Mulder\KNAW, Gerard Nienhuis\UL, Sijbolt Noorda\VSNu, Herman Philipse\UU, Ieme van der Poel\UVA, Carel Stolkert\UL, Thomas Vanheste\VN.
REDACTIERAAD: Albert Cornelissen\UU, Jacob Fokkema\TUD, Louise Gunning\AMC, Wiel Hoekstra\UU, Sjoerd Jans\SG, Aafke Komter\UU, Pieter de Meijer\UVA, Johan Oosterman\RU, Willem Otterspeer\UL, Melanie Peters\SG-UU, Wiek Röling\TUD, Maarten van Rossem\UU, Guus Termeer\SG-RUG, Bert Theunissen\UU, Jan Veldhuis\UU, Rob Wiche\SG, Willem Witteveen\UVR.
HOOFDREDACTEUR: Geertje Dekkers a.i. (voor Chantal Nicolaes)
EINDREDACTEUR: Inge Klinkers
UITGEVER: Amsterdam University Press

Artikelen en reacties zeer welkom op redactieadres.

REDACTIESECRETARIAAT:
Amsterdam University Press | Herengracht 221,
1016 BG, Amsterdam | e-mail: abg@aup.nl.
Abonnementenprijs: € 32,50 losse nummers € 4,25
proef abo's (3 nrs.) € 12,50
Opzeggingsen schriftelijk voor 1 nov.
ADVERTENTIES: Amsterdam University Press
t.a.v. afdeling Marketing, Herengracht 221
1016 BG Amsterdam | T. 020-4200050
marketing@aup.nl
ONTWERP: Corina Cotorobai & Wigger Bierma |
Werkplaats Typografie, Arnhem
OPMAAK: Studio Typeface, Lelystad
DRUK: Dijkman Offset, Diemen.
UITGAVE EN COPYRIGHT: AUP, ISSN 1567-7842
OPLAGE: 80.000 exemplaren.

De *Academische Boekengids* wordt zes keer per jaar gratis verspreid onder het wetenschappelijk personeel van vrijwel alle Nederlandse universiteiten, de Universitair Medische Centra en de KNAW. Daarnaast wordt zij gedistribueerd aan lezers van *Vrij Nederland*.
Voor de verspreiding zijn deze instellingen zelf verantwoordelijk. Voor klachten over de bezorging wordt de lezers verzocht contact op te nemen met de afdelingen adresbeheer van de eigen instelling, en niet met AUP.
LETTERTYPE: Arnhem door Fred Smeijters, OurType.
www.academischeboekengids.nl is een gratis website die alle artikelen en rubrieken bevat die vanaf 2000 in *De Academische Boekengids* zijn verschenen.

generaties architectuurhistorici na hem zou kenmerken: een gevecht tussen betrokkenheid en objectiverende distantie.

Het resultaat van deze betrokkenheid was een geschiedenis die zich presenteerde als een trotse parade van vernieuwing en vooruitgang. Zo vermeldt menige architectuurhistorie het Crystal Palace, ontworpen door Joseph Paxton, als eerste mijlpaal op weg naar de moderniteit. Deze gigantische glazen kas verrees in 1851 als het middelpunt van de eerste wereldtentoonstelling in Londen. Door het transparante karakter van al dat glas bood het vrij zicht op de verworvenheden van de westerse beschaving, zoals een pas uitgevonden schrijfmachine en de eerste stoomhamer van Nasmyth. Deze geschiedenis werd bovendien voorzien van een plot waarin de twintigste-eeuwse moderne architecten als overwinnaars uit de strijd kwamen: in de negentiende eeuw was weliswaar een aarzelende aanloop genomen tot een eigentijdse architectuur die niet teruggreep op gebouwen uit eerdere tijdperken, maar het grote vuurwerk was pas begonnen in de eerste helft van de twintigste eeuw. Toen pas lukte het de architecten te breken met de neostijlen, vermelden de meeste geschiedenissen.

Volgens de canonieke geschiedschrijving was het scheppen van een daadwerkelijk moderne architectuur, in reactie op

Amsterdam, Openluchtschool (J. Duiker, 1929 – 1930). Een van de iconen van het modernisme. Foto uit besproken boek.

de veranderende opgaven van een geïndustrialiseerde, moderne maatschappij, de verdienste van grote architecten als Le Corbusier en Mies van der Rohe. De afschaffing van de neostijlen – tegelijkertijd een afscheid van het verleden – werd op deze wijze naadloos gekoppeld aan daadwerkelijke vernieuwing. Sommige architectuurhistorici spraken zelfs met morele verontwaardiging over de negentiende-eeuwse bouwmeesters: zij hadden verraad gepleegd door zich te begraven in het verleden en niet te kiezen voor een eigentijdse stijl.

Van der Woud maakt zich vooral kwaad over de kritiekloze wijze waarop, redenerend vanuit het modernistische plot, reputaties in de architectuurgeschiedenis decennialang in stand konden worden gehouden. Zo vertelt hij in een interview over 'sterren' als Berlage en Cuypers: 'Al in de jaren tachtig begon ik kritische vragen te stellen. Niet meteen omdat ik dacht dat ze die aandacht niet verdienden, maar omdat ik wilde weten waarom we vinden dat ze die aandacht wél verdienden.' Daarmee plaatst Van der Woud zich in de traditie van kritische, revisionistische architectuurgeschiedschrijvers die zich na de Tweede Wereldoorlog aandien. Met de verschrikkingen van de oorlog nog vers in het geheugen ontstond de behoefte om de triomfalistische geschiedschrijving van eerdere generaties te nuanceren.

Zo bekritiseerde de Britse architect en historicus Peter Collins in 1965 in zijn boek *Changing Ideals in Modern Architecture* de eerste generatie historiografen van de Moderne Beweging. De formele kenmerken van de moderne architectuur hadden nu ruimschoots aandacht gekregen, zo argumenteerde Collins, maar de meeste historici waren vergeten te kijken naar de aan die vormen ten grondslag liggende theorieën. Deze hadden hun oor-

sprong bijna allemaal in de negentiende eeuw of nog verder terug, dus vanuit een theoretisch oogpunt kon de architectuurgeschiedenis zich niet beperken tot de twintigste eeuw.

Wat Collins en Van der Woud gemeen hebben, is dat ze beiden het gewicht van een historiografische traditie voelen en de noodzaak om daarin stelling te nemen. Met het in twijfel trekken van de orthodoxie van de Moderne Beweging zou ook het besef groeien dat het label 'modern' op de meest uiteenlopende gebouwen past. Na de oorlog zou steeds duidelijker

'Een zelf uitgeroepen artistieke voorhoede heeft de architectuurgeschiedenis jarenlang gegijzeld.'

worden dat het modernisme in de architectuur een soort veelkoppig monster is dat op uiteenlopende, vaak onderling tegenstrijdige, wijzen geduid kan worden. Zo kan een moderne architectuurgeschiedenis het accent leggen op de opkomst van de massacommunicatie en infrastructuur, op het verlies van een universeel geloofssysteem, of op het uiteenvallen van bekende sociale structuren. In alle drie gevallen levert dat een totaal andere geschiedenis op.

Om het kritische gehalte van *Sterrenstof* te begrijpen, moeten we daarom de vragen stellen wat Van der Woud eigenlijk onder architectonisch modernisme verstaat en, in het verlengde daarvan, zijn kritiek op de eerdere geschiedschrijvers ontleden. Ten eerste zien we dan dat zijn begrip van het modernisme niet daadwerkelijk afwijkt van de gangbare interpretatie. In *Ster-*

renstof spreekt hij over zaken als de sensatie van massamobiliteit, het continue aanbod van nieuwe bouwtechnieken en de opkomst van de markteconomie.

Van der Wouds kritiek op de geschiedschrijvers berust vervolgens op twee punten. Hij stelt niet alleen dat vernieuwingen in de architectuur zich al op grote schaal in de negentiende eeuw voordeden, maar verzet zich ook tegen de prominente plek die de avant-garde inneemt in de meeste moderne architectuurgeschiedenissen. Een zelf uitgeroepen artistieke voorhoede heeft, zo meent hij, de geschiedschrijving jarenlang gegijzeld en de aandacht weggenomen van mensen, plekken en situaties die deze aandacht meer verdienen. Zo stelt Van der Woud dat het werk van de 'perifere' Sneker bouwmeester Albert Breunissen Troost minstens even belangrijk is als dat van meer centraal wonende architecten als Berlage en Cuypers. Het krijgt echter niet de aandacht die het verdient doordat veel potentieel belangrijke personages door de obsessie met helden gewist zijn uit het collectieve geheugen van de architectuurgeschiedenis.

Deze kritiek van Van der Woud op de reguliere architectuurgeschiedschrijving levert een aantal belangrijke winstpunten op. Waar de meeste historiografische analyses geschreven zijn in termen van een intellectuele geschiedenis – een analyse waarin het draait om de intellectuele ideeën op basis waarvan historici voor een bepaalde vorm van geschiedschrijving kozen – daar kiest Van der Woud voor een andere aanpak. Zonder zich al te veel aan te trekken van allerlei geschiedfilosofische overwegingen richt hij zich op het discours van de architecten en hun manieren om de media te bespelen. Deze invalshoek leidt tot de constatering dat Berlage zijn reputatie onder meer te danken had aan een uitstekende pr-machine. Hij had goed contact met de media, was een uitstekend netwerker en bovendien

beviend met politici. Berlage wist de beeldvorming over zijn persoon zelfs zo te manipuleren dat latere historici hem als socialist typeerden, terwijl hij als architect juist erg conservatief en een antimodernist was, stelt Van der Woud.

Daarmee verwijst hij naar een tot nu toe onderbelicht thema in de architectuurgeschiedenis: het intieme verband tussen architecten en de media. Een gebouw is pas een gebouw als erover geschreven is – van de futuristen tot Le Corbusier waren architecten op woorden aangewezen om hun boodschap de wereld in te sturen. Architecten konden interessante ideeën hebben en mooie gebouwen ontwerpen, maar pas door publicaties werden zij historische figuren. Zij waren zich daarvan maar al te zeer bewust en gebruikten de pers om hun eigen prestige te voeden. Dit verband met de media lijkt zich in de loop van de twintigste eeuw

alleen maar versterkt te hebben. Voor de succesvolle architecten van vandaag – kijk naar Rem Koolhaas en MVRDV – zijn publicaties vooral *unique selling points* die het architectuurbedrijf verheffen tot een succesvol en chique filiaal van de cultuurindustrie.

Van der Woud legt bovendien de vinger op de zere plek wanneer hij stelt dat in Nederland hardnekkig is vastgehouden aan een klassiek-modernistische

fabriek grijpt daarom naar de boeken van buitenlandse historici als Leonardo Benevolo, Kenneth Frampton en Sir Nikolaus Pevsner. Het werk van ijverige Nederlandse architectuurhistorici als J.J. Vriend miste de autoriteit van deze buitenlandse evenknieën – met als gevolg dat hier ook maar weinig aandacht besteed werd aan de geschiedenis van het vakgebied. Dat is wel anders met zijn grote broer geschiedenis. De Groningse geschiedfilosoof

kanten. Wanneer het moderne verhaal ontdaan wordt van zijn plot, en moderniteit evengoed een kenmerk blijkt van de negentiende als van de twintigste eeuw, van Berlage en Cuypers maar ook van Van Gendt en Breunissen Troost, vervagen de verschillen tussen historische periodes. Als alle architecten in dezelfde mate en op dezelfde manier modern waren, dan lost de architectuurgeschiedenis op in een brij van afzonderlijke feiten.

Er bestonden wel degelijk ontwikkelingsstadia binnen het architectonisch modernisme en sommige personages waren belangrijker dan andere, terwijl ook niet alle gebouwen even vernieuwend waren. Sommige architecten hebben een bijna ongrijpbaar talent om een mooi ontwerp te maken of met een briljante oplossing te komen. Het is alleen de vraag hoe dit vandaag de dag herkend en overtuigend beschreven kan worden.

Dat neemt niet weg dat Van der Woud met *Sterrenstof* een belangrijke stap heeft gezet in het openbreken van het debat over de Nederlandse architectuurgeschiedschrijving. Het is te hopen dat Nederlandse architectuurhistorici deze handschoen opnemen en de discussie over hun historiografisch verleden aangaan.

Rixt Hoekstra is docent architectuurgeschiedenis. Zij is gepromoveerd op de historiografie van de moderne architectuur – in het bijzonder het werk van de Italiaanse historicus Manfredo Tafuri.

‘Het modernisme in de architectuur is een veelkoppig monster dat op vaak tegenstrijdige wijzen geduid kan worden.’

geschiedschrijving. Ook toen internationaal de grote narratieven al lang naar de prullenbak waren verwezen, werd het heldendom in Nederland niet daadwerkelijk aangetast. Wat daarmee zeker te maken heeft, is dat hoewel Nederlandse moderne architecten vaak naar de pen grepen – getuige bijvoorbeeld de polemische geschriften van J.J.P. Oud en Berlage – Nederland zelf niet beschikt over een traditie van canonieke moderne architectuurgeschiedschrijvers.

Wie vandaag de dag iets wil weten over de Amsterdamse School of de Van Nelle-

Frank Ankersmit, bijvoorbeeld, reflecteerde op een metaniveau over het karakter van de geschiedschrijving en de – bewuste of onbewuste – aannames van historici tegenover het te bestuderen thema. Iets dergelijks heeft de Nederlandse architectuurgeschiedenis nooit gekend.

Net als de Groningse emeritus hoogleraar Ed Taverne pleit Van der Woud voor een pluriforme geschiedschrijving die mythevorming inwisselt voor gefundeerd onderzoek. Dat is prijzenswaardig, maar deze aanpak heeft ook zijn zwakke

Overige literatuur

- F.R. Ankersmit. *Denken over geschiedenis. Een overzicht van moderne geschiedfilosofische opvattingen.* Wolters-Noordhoff. Groningen 1986.
- P. Collins. *Changing Ideals in Modern Architecture 1750-1950.* Faber and Faber. Londen 1965.
- E. Taverne. *In 't land van belofte: in de nieuwe stad. Ideaal en werkelijkheid van de stadsuitleg in de republiek, 1580-1680.* Schwartz. Maarsse 1978.
- A. van der Woud. *Waarheid en karakter. Het debat over de bouwkunst 1840-1900.* NAI Uitgevers. Rotterdam 1997.
- A. van der Woud. *Een nieuwe wereld. Het ontstaan van het moderne Nederland.* Bert Bakker. Amsterdam 2007.